

Soproni Szemle

2023. második szám

hetvenhetedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TURBULY ÉVA (összeáll.): Varga Imréné (1940–2023) emlékére	135
--	-----

TÍZ NEMZEDÉK: TRADÍCIÓ ÉS MEGÚJULÁS AZ EGYKORI SOPRON VÁRMEGYE TERÜLETÉN

DOMINKOVITS PÉTER: Bevezető	154
DEMETER GÁBOR – HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN: Sopron vármegye az ország gazdaságában és társadalmában az 1728. évi országos adóösszeírás tükrében. Szempontok egy összehasonlító vizsgálathoz	155
SZULOVSKY JÁNOS: A kisipar szerkezete Sopronban a 19. század utolsó harmadában	180
CSEKŐ ERNŐ: Gondolatok a dualizmus-kori Sopron vármegye és Sopron politikai képének sajátos vonásairól. I. rész: Az 1860-as évektől az 1890-es évekig	189
JANKÓ FERENC: Eltérő utakon: Burgenland és Nyugat-Magyarország a helytörténeti irodalomban	215

MŰHELY

DOMINKOVITS PÉTER: Adelffy Antal, a 18. századi Sopron vármegye alispánja	230
NÉMETH ILDIKÓ: Müller Paulin (1819–1896) soproni nagykereskedő és mecénás végrendelete, 1895.	232

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GERENCSÉR PÉTER: Egyház – Irodalom – Tudomány: Kis János (1770–1846). Szerk.: Fórizs Gergely – Kertész Botond – Vaderna Gábor. Budapest, Reciti – Evangélikus Országos Gyűjtemény, 2021. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok. Új sorozat. B-sorozat 3. kötet)	244
IFJ. NEMES ANDRÁS: Ifj. Sarkady Sándor: Sterbenz Károly. Alkalmi kisgrafikák. A soproni kisgrafika nemzetközi hírű mesterének emlékére. Sopron, 2022. 340 o.	249

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2022. évi tevékenységéről	252
---	-----

A Kisalföld és az Alpokalja találkozásánál fekvő Sopron mintegy természetes kapuja volt Magyarországnak Bécs – és távolabban – Nyugat-Európa felé. Évszázadokon át a rajta áthaladó kereskedelmi utaknak köszönhetően a város a gazdagságát. Polgárai számára a távolsági kereskedelembe való bekapcsolódás jelentette a fő jövedelemforrást. Éltek ugyan a városfalain belül iparosok is, azonban azok elsősorban helyi igényeket elégítettek ki termékeikkel, a városnak gyakorlatilag az egyetlen, nagyobb mennyiségben exportra is termelt saját kiviteli cikke a bora volt.² A 19. század eleji Sopron a gabona-, marha- és sertéskereskedelem egyik fő központja volt, s emiatt nemcsak a szomszédos osztrák tartományokból, hanem távolabbi tájakról is gyakorta jártak ide üzletet kötni. Városaink között ezért megkülönböztetett helyet foglalt el, az 1828-as országos összeírás tanúsága szerint a negyedik legnagyobb volt a tiszta piackörzete az országban.³ Így miközben a 19. század utolsó harmadára egy sor nagymúltú város lehanyatlott,⁴ Sopron a tőkés viszonyok kibontakozása idején is megőrizte városi pozícióját. Érték azonban negatív hatások is. Az 1830-as évektől fokozatosan gyengült a közvetítő kereskedelemben betöltött szerepe, fordított arányban azzal, ahogy egyidejűleg e tekintetben Győr szerepe megnőtt. Ugyanis 1855-re kiépült a Bécs–Bruck–Győr-vasútvonal, a hajón Győrbe szállított terményt átrakodták vasútra, s onnan síneken szállították tovább Bécsbe, illetve Nyugat-Európába.⁵

Keleti Károly először 1871-ben napvilágot látott nevezetes munkájában, a *Hazánk és népe* című könyvében ekként fogalmazott: „a város jellemét meghatározzák: 1-ször a népszám; 2-ször a lakosság foglalkozása; 3-ször műveltségi foka; 4-szer az értelmiségi kereset; 5-ör a cselédszám; 6-ször a lakviszonyok”.⁶ Ezen mutatók mennyisége szerinti rangsor alapján Sopron – Nagyváradot és Nagyszombatot megelőzve! – a 8. helyet fog-

¹ A Tradíció és megújulás az egykori Sopron vármegye területén 1767–1989. A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára konferenciáján 2022. június 13-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Készült az MTA BTK Tíz Generáció Lendület Kutatócsoport kutatási projektje keretében.

² Németh Ildikó: Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században. (Dissertationes Sopronienses 1.) Sopron, 2005. 32.

³ *Bácskai Vera*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 1984. 122.; Németh Ildikó: Sopron középfokú i. m. 33.

⁴ Lásd erről *Gyimesi Sándor*: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában. Funkcionális és strukturális változások Nyugat- és Közép-Kelet-Európa városhálózatában, különös tekintettel Magyarországra Budapest, 1975.

⁵ Németh Ildikó: Sopron középfokú i. m. 34.

⁶ *Keleti Károly*: *Hazánk és népe* a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából. Pest, 1871. 410.

lalta el.⁷ (Az előtte lévő városok: 1. Pozsony, 2. Nagyszeben, 3. Pest, 4. Kassa, 5. Győr. 6. Székesfehérvár, 7. Buda.) Ezt az előkelő helyet annak is köszönheti, hogy két mutatót tekintve az élmezőnyben végzett: a műveltségi fok, vagyis az olvasni, illetve olvasni-írni tudók 81,6 %-os, illetve az értelmiségi polgárainak 8 %-os arányával a 131 város rangsorában egyaránt a 6. helyet biztosította számára. A városkép alapján még jobb volt a pozíciója: az emeletes házak 43,8 %-os arányát tekintve a negyedik volt. Ha viszont pusztán csak az ipari és kereskedelmi foglalkozásúak helyi jelenlétére lett volna tekintettel, akkor Sopron 15,15 %-os arányával csak az 56. lett volna a rangsorban.⁸ Ennek dacára, amikor az 1868. évi VI. tc. alapján 1869 folyamán megalakult a Soproni Kereskedelmi és Ipar-kamara, akkor – Komárom és Esztergom megyék kivételével – csaknem egész Dunántúl hozzá tartozott. Győr város vezetése elszántan lobbizott ez ellen, ekkor még eredménytelenül. (1890-ben a kamarai kerületek átalakításakor Sopronnak már Győrrel és Péccsel kellett osztoznia a korábban kizárólag hozzá tartozó területen.)

Az 1872. március 16-án hatályba lépett első magyar általános ipartörvény⁹ sokat hangoztatott fő elve ez volt: „az egyéni munka felszabadítása az ipar terén”. Jóllehet, a politikai és hírlapi viták során nem egyszer hivatkoztak arra, hogy azért érett meg az idő a céhrendszer felszámolására, mert a céhek akadályokat gördítenek a legények mesterré válása elé, azonban már a törvény szövege is arról árulkodik, de szembe tűnően a következményei mutatják, hogy egyáltalán nem az önállósulni vágyó iparosok segítése volt a valódi indítéka. Mivel műhelyük mellett legfőbb tőkéjük a szaktudásuk volt, nemhogy a javukat nem szolgálta, hanem éppen elemi érdekeikkel ellentétes volt az, hogy a mesterségük alapvető ismerete nélkül is bárki űzhette iparukat. A törvény alapvető célja a tőke előtt még meglévő akadályok maradéktalan eltakarítása volt immár az ipari élet teréről is.¹⁰

A céhek megszüntetésének volt két további, egymással szorosan összekapcsolódó, fontos, ám eddig mégsem kellően hangsúlyozott következménye is. Egyrészt végrehajtotta a gazdasági élet szekularizációját és individualizációját, azaz kiiktatta abból a vallási dimenziót, másrészt elvágta az iparúzó egyén és a szakmai közösség összetartozásának kötelekeit. A céhek nem pusztán gazdasági érdekvédelmi szervezetek voltak, hanem egyúttal vallási csoportként is működtek, s a keresztény szolidaritás alapján az azonos vagy rokon szakmát gyakorlók egymás iránt különösen felelősséggel tartoztak. A 19. század utolsó harmadára már nem mindenki számára volt belülről fakadó késztetés az írott és íratlan szabályokon nyugvó kölcsönös segítségnyújtás elvárt elve, a saját képességeik anyagi előnyre váltása már fontosabb volt, mint a lemaradók segítése. A céhrendszer fel-

⁷ Keleti Károly: i. m. 424.

⁸ Keleti Károly: i. m. 421.

⁹ A törvény szövegét ld.: Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. Az 1872–1874. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 22–32.

¹⁰ Szulovszky János: Die gewerblich-industrielle Arbeitswelt in Ungarn. In: Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (Hrsg.): Soziale Strukturen. 1. Teilband. Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft. Teilband 1/1 Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution. (Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IX.) Wien, 2010. 387–388.

számolása az iparúzés terén a *haszonelvűséget* tette az egyedüli értéké. Egyidejűleg megroppant – legalábbis egy időre – a testületi szellem, s a kézművesek társadalma éppen akkor atomizálódott, amikor a megélhetésért folytatott egyre élesebb küzdelemben a legszükségesebb lett volna az összefogás.¹¹ Noha az ipartörvény követte a császári pátensként 1859-ben kihirdetett Iparrendtartás szellemét, feltűnő, hogy egy lényeges dologban eltért tőle. Míg az kötelezően előírta a céhek ipartársulattá való átalakítását, addig az ipartörvény valójában nem szorgalmazott a céhek helyett semmilyen más szerveződést. Módot adott ugyan az iparosoknak arra, hogy társulatokba tömörüljenek, azonban ezt nem tette kötelezővé. Ennek mellőzése annak fényében különösen figyelemre méltó, hogy az osztrák örökös tartományokban a kényszer-belépés elvén nyugvó ipartársulatok fontos feladatokat kaptak. Az iparügyekből származó viszályok elintézése, betegsegélyző, illetve tágabban munkássegélyző pénztárak működtetése, szakiskolák alapítása, s nem utolsósorban az ipart érintő ügyekben vélemények és javaslatok előterjesztése tartozott ügyköriükbe.¹² Ezzel szemben az első magyar általános ipartörvény nem biztosított semmiféle olyan hatáskört a társulatoknak, amely értelmet, érdemi létjogosultságot jelentett volna a társulati élet számára. Ezzel a felkínált, meglehetősen üres lehetőséggel a magyar iparosok nem nagyon éltek. Ahol viszont mégis alakítottak társulatot, ott rendszerint még egy ideig tovább ápolták a céhes világ szokásainak néhány elemét. Ám ezek is többnyire csak addig maradtak fenn, amíg élt az a nemzedék, akik 1872 előtt sajátították el szakmájukat – és azzal együtt a mesterségük hagyományait. Az első általános ipartörvény úgy rombolta le a változtatásra már rég megérett céh intézményét, hogy azt más, a kornak megfelelő intézménnyel nem pótolta. Miközben a szabad verseny eszméjét fennen hirdetve felszámolták a céhes kézművességet védő korlátokat, nem törődtek azzal, hogy védtelenül hagynak egy társadalmi réteget. A kézművesipart alárendelték a gyáripar és a kereskedelem érdekeinek. Az iparszabadság azt is jelentette, hogy bárki űzhetett egy ipart, akár szakképzettség nélkül is. (A köz érdekeire tekintettel viszonylag szűk volt azon mesterségek köre, amelyeket hatósági engedélyhez, illetve képesítéshez kötöttek.) A megrendelő és a munkát elvégző iparos közé mind gyakrabban beiktatódott egy közvetítő tényező: a vállalkozó, aki úgy nyert el vagy vállalt fel megbízásokat, hogy saját maga nem rendelkezett a konkrét feladathoz szükséges képzettséggel, csupán pénz- és kapcsolati tőkével, s eleve a majdani alvállalkozók szaktudására épített.

A megélhetésért folyó küzdelemben az iparosok egy része úgy próbált előbbre jutni, hogy legények helyett, akiknek munkabért kellett volna fizetni, inkább ingyen munkakerőt, tanoncokat alkalmazott. Ezekben az „*inasgyárakban*” – ahogy a korban fogalmaztak – a mester eleve nem tudott mindegyik tanonccával rendszeren foglalkozni, s ezért sokan hiányos szakmai felkészültséggel szabadultak fel, ami tovább súlyosbította nemcsak az

¹¹ Szulovszky János: A kézművesipar helyzetének változásai a céhek megszüntetésétől az államosítás küszöbéig (1872–1945). In: *Uő* (szerk.): A magyar kézművesipar története. Budapest, 2005. 246.; *Uő*: Győr kisipara az első általános ipartörvénytől az I. világháború végéig (1872–1918). In: Honvári János (szerk.): Iparváros. Győr iparának története a kezdetektől napjainkig. Győr, 2021. 28.

¹² Vö. Szolcsányi Hugó: Európa államainak statisztikája kiváló tekintettel Magyarországra. Eger, 1884. 281.

egyén, hanem a tágabb ipar helyzetét is. Az iparos-utánpótlás gondjai valóságosak voltak. Nemcsak a kézműves mesterek vélték-érezkelték ezt, hanem a kereskedelmi és iparkamarák éves jelentései is szóvá tették, ennek mindkét oldalát egyformán hangsúlyozva. Megerősítették a mesterek azon panaszát, hogy a „nép legalsóbb osztályaiból” verbuválódó iparos tanulók képzettsége és hozzáállása kifogásolható, de arra is rámutattak, hogy „a szakképzettség általános hanyatlása mellett a mesterek száma is fogy, akik tanoncaikat és segédeiket egyáltalán taníttatni tudják, vagy akarják”.¹³

Az első általános ipartörvény elfogadását követő esztendő még tovább súlyosbította a helyzetet. Az 1873 májusában bekövetkezett bécsi tőzsdekrach az államcsőd szélére juttatta az országot,¹⁴ mivel pénzügyi válság sokkhatása akkor érte a gazdaságot, amikor az agrárium amúgy is komoly gondokkal küszködött a visszaesett terméseredmények miatt, amelyeket ráadásul különös hatékonysággal dézsmáltak meg a kártevők. S ha mindez nem lenne elég, kitört ebben az évben hazánkban az utolsó nagy kolerajárvány, amely 900 ezer embert vitt idő előtt a sírba.

A kialakult válság következményei hosszú évekig érződtek. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara még 1876-ban is ekként jellemezte kerülete gazdasági viszonyait: „Az epedve várt javulás az 1876. évben sem állott be; a fogyasztás a legnélkülözhetetlenebbre van szorítva. A panaszok kereskedői körökben, kivált a leginkább sujtott kézmű-iparczikkel kereskedésben, általánosak. (...) A több évig egymás után következett rossz termés és a tovább már fel nem csigázható adó a falusi lakosságnak az elszegényedését vonta maga után, mely a számtalan végrehajtásokban legvilágosabb kifejezést nyert, miben a vidéki pénzügyi helyzeteknek roppant magas kamatkövetelésükkel, valamint az uzsorának is nem csekély része van. (...) A kisipar, mely az 1870-es évek elején munkával elhalmozva, szép keresletnek örvendett, a válságnak utóbajai folytán szinte szenved, mihez járul még a falusi lakosságnak folytonos elszegényedése és egyéb, a hiányos ipari törvényhozásból folyó viszonyok”.¹⁵

Erről az évről a rendelkezésünkre áll a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara által közreadott iparstatisztika. Ennek összeállítása komoly kihívást jelentett a kamara apparátusának, amelyet kendőzetlenül bevallott: „a statisztikai adatok gyűjtése ily nagy és aránylag terjedelmes iparral bíró kerületben” nehézségeket okozott. „Az iparstatisztikát illetve, a tisztelettel alulírt kamara előre kijelenteni kénytelen, hogy az sok részében hiányos, mi az adatok hiányos szolgáltatásában rejlik, melyeket minden rendelkezésünkre álló eszközzel kiegészíteni igyekeztünk ugyan, de a mi, minden fáradság dacára nem sikerült olyképpen, mint azt óhajtottuk volna” – jegyezték meg. Ezzel együtt, nem feledve fogyatékoságát, támpontot nyújt az ipar és a kereskedelem kamarai kiterjedtségéről. Figyelemre méltó, hogy Sopron megye iparosainak és kereskedőinek 18,8 %-a a megyeszékhelyen tevékenykedett. Sopronban ekkor 127 féle iparban 763 vállalkozó 2257 segéderővel dolgozott, emellett 60 féle kereskedésben 428 vállalkozó 495 főnyi segédszeméllyel állt a mintegy 27 ezer lakosú város polgárai, illetve a környező települések erre igényt tartó

¹³ Szulovszky János: A kézművesipar helyzetének változásai i. m. 248.; Uő: Győr kisipara i. m. 31.

¹⁴ Kövér György: 1873. Egy krach anatómiája. Budapest, 1986.

¹⁵ A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1876. évről. I. Sopron, 1878. 35-36.

lakói rendelkezésére. (Összehasonlításul: a „szomszédvár” Győrben ugyanekkor 79 féle kisiparban 693 vállalkozó összesen 1697 főnyi segédszeméllyel űzte iparát, s 33 féle kereskedés mintegy 400 kereskedő kínálta portékáit a mintegy 22800 lakosnak.)

1876-ban a legnépesebb soproni mesterség a cipész volt: 117 mester mellett 97 segéd és 86 tanonc dolgozott. Ennek a rokonszakhmája, a csizmadia bizonyult volna a második legnépesebb iparnak, csaknem feleannyi (64) mester mellett 56 segéd és 59 inas űzte ezt a mesterséget, ha a négy helyi építész vállalkozó nem 185 főt alkalmazott volna segédszeméllyetként, s így a 189 fős összlétszáma tíz fővel meghaladta a csizmadia ipar művelőinek számát. A negyedik legnépesebb szakma a férfiszabóké volt. A 150 főből 52 volt a mester, akiknek a keze alatt 67 legény és 31 inas dolgozott. Őket követték az asztalosok, 28 mester mellett 81 volt a segédszemélyzet száma. A 24 sütőmester mellett 34 segéd és 26 tanuló sürgölődött a pék kemencék mellett. A hetedik legnépesebb mesterség az ácsoké volt. Az építészekhez hasonlóan itt is a segédszemélyzet magas száma (79 fő) emelte a szakmát az a népesebb iparok közé.

Bár az üzletek számát tekintve a szatócsok (43) és a dohányárosok (42) álltak az élen, de mivel az előbbieknél összesen csupán két segéd volt alkalmazva, s az utóbbiaknál egy sem, a fűszerkereskedők voltak a legtöbben, ahol a 28 bolttulajdonos mellett összesen 96 segéd, 45 inas és 12 egyéb segédszemélyzet szolgálta ki a vevőket. Hozzájuk képest feleannyian sem voltak a képzeletbeli dobogó második fokán álló gabonakereskedők: a 32 vállalkozó munkáját 10 segéd és 36 egyéb segédszemélyzet segítette. A rőfőskereskedőké volt a harmadik hely: a 26 boltos összesen 29 segédet és 12 inast alkalmazott.

Foglalkozás csoport	Vállalkozó	Segédszemélyzet	I p a r ú z ő együtt	Arány (%)
Vas- és fémipar	54	123	177	5,9
Gép- és hajógyártás	21	51	72	2,4
Kő-, föld-, agyag- és üvepipar	17	121	138	4,6
Fa- és csontipar	56	124	180	6,0
Bőr-, söрте-, szőr- és tollipar	14	28	42	1,4
Fonó- és szövőipar	32	52	84	2,8
Ruházati ipar	303	465	768	25,4
Papirosipar	8	9	17	0,6
Élelmezési és élvezeti ipar	108	629	737	24,4
Vegyészeti ipar	13	48	61	2,0
Építőipar	43	385	428	14,2
Sokszorosító- és műipar	8	29	37	1,2
Szállodás-, vendéglős- és kávésipar	86	194	280	9,3
Összesen	763	2258	3021	100,0

1. táblázat. Az ipari foglalkozáscsoportok aránya 1876-ban

Forrás: A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1876. évről. I. Sopron, 1878.

Ha a kisipar szerkezetére tekintünk (1. táblázat), szembevetendő a ruházati, valamint az élelmezési és élvezeti iparok meghatározó aránya: az előbbi némileg meghaladja, az utóbbi csaknem eléri a 25 %-os részesedést. 14,2%-os aránnyal az építőipar képezi a harmadik legnagyobb foglalkozáscsoportot. Számottevőbb a jelenléte a szállodás-, vendéglős- és kávésiparnak (9,3 %), a fa- és csontiparnak (6 %), illetve a vas- és fémiparnak (5,9 %).

Másfél évtizeddel később az 1891. évi népszámlálás tanúsága szerint 548 fővel többen dolgoztak az iparban. Ekkorra a foglalkozás-szerkezetben lényeges eltolódások történtek. Jelentősen megnőtt a ruházati ipar aránya (31,1 %), ellenben az élelmezési és élvezeti ipar egészen belüli részesedése csaknem tíz százalékkal visszaesett, de így is megőrizte a második helyét a foglalkozáscsoportok között. Az építőipar lecsúszott a dobogóról, csaknem öt százalékat veszítve 9,4 % lett az aránya, a helyét az 1,7 %-kal erősödő szállodás-, vendéglős- és kávésipar foglalta el. Az ötödik pozíciót a vas- és fémipar (7,1 %), a hatodikat – tőle nem sokkal lemaradva a kő-, föld-, agyag- és üvepipar szerezte meg (6,9 %). Míg a bőr-, söрте-, szőr- és tollipar stagnált (1,4 %), addig a fa- és csontipar, valamint a vegyészeti ipar részesedése minimális mértékben visszaesett (-0,7 %), s közben mintegy duplájára nőtt a gépgyártás (2,4-ről 5,7 %-ra), illetve a sokszorosító- és műipar terén (1,2-ről 2,3 %-ra) dolgozók aránya.

Foglalkozáscsoport	Iparúzők	Arány (%)
Vas- és fémipar	252	7,1
Gép- és hajógyártás	202	5,7
Kő-, föld-, agyag- és üvepipar	245	6,9
Fa- és csontipar	188	5,3
Bőr-, söрте-, szőr- és tollipar	49	1,4
Fonó- és szövőipar	114	3,2
Ruházati ipar	1109	31,1
Papírosipar	20	0,6
Élelmezési és élvezeti ipar	536	15,0
Vegyészeti ipar	46	1,3
Építőipar	335	9,4
Sokszorosító- és műipar	81	2,3
Szállodás-, vendéglős- és kávésipar	392	11,0

2. táblázat. Az ipari foglalkozáscsoportok aránya 1891-ben

Forrás: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása 2. k. A népesség foglalkozása községenként. Magyar Statisztikai Közlemények Ú.s. 2. k. Budapest, 1904. 50*-51*.

Indokolt összevetni most is az ipar szerkezetéről kapott képet a település városhierarchiában elfoglalt helyével. Már csak azért is, mert megfigyelhető az a jelenség, hogy minél magasabb helyet foglal el egy település a hierarchiában, annál differenciáltabb a foglalkozás-szerkezete.¹⁶ A népszámláláshoz közeli időmetszetben, 1892-es adatok alapján Beluszky Pál módszerével megkonstruáltam a városok funkcionális hierarchiáját.¹⁷ Ha a magyar településállományból minden szempontból messze kimagasló Budapest székesfővárost nem tekintjük, a rangsorban Sopron 215 város közül a 11. helyet foglalja el. A hierarchia csúcán csak a teljes értékű regionális centrumok (Debrecen, Kolozsvár, Pozsony, Szeged) és a részleges értékű regionális centrumok (Kassa, Temesvár, Pécs, Arad, Nagyvárad) jelentenek Sopronnál lényegesen komolyabb „súlycsoportot”. Pozíciójával a teljes értékű fejlett megyeszékhelyek sorában Marosvásárhelyet követve a második, s olyan városokat is megelőz, mint Székesfehérvár (14.), Brassó (15.) és Győr (17.).

1893-ban az országot végigpusztító peronoszpóra járvány teljesen tönkretette Sopron vidékén is a szőlőket, s ez gyakorlatilag kiheverhetetlen csapást jelentett a maradék borkereskedelemre, s búcsút inthettek e fontos bevételi forrásnak is. Ráadásul a soproni polgárok jövedelmüknek csak viszonylag kis hányadát forgatták vissza kereskedelmi és ipari vállalkozásaikba, nagyobb részét építkezésekre fordították: a 19. század második felében a város legjelentősebb építetői a soproni nagykereskedők és iparosok voltak.¹⁸ Mint Horváth Zoltán írja, a „levéltár tervtári anyagának tanúsága szerint azonban 1845–1869 között szinte alig találunk olyan vagyonos polgárt, aki ne építkezett volna. Legtöbbjük régi házát egy- vagy kétemeletesre átépítette, vagy lebontása után újat építtetett”.¹⁹ „A polgárság 1885–1898 között, hasonlóan a Bach-korszakhoz, felszabadult tőkéjét is házépítésre fordította, mivel a sertéskereskedelem központja 1882-ben Bécsújhelyre került. A filoxera a borkereskedelmet, a gabonakereskedelmet pedig a két magán vasúttársaság teherkocsi parkjának elégtelensége, valamint a román és az orosz gabona versenyképessége tette tönkre. A kereskedelem válsága az 1900-as évek elején még mélyebb lett. Megújulás, illetve tőkefelhalmozódás azonban, mint az 1870-es években, már nem következett be.”²⁰ A 19. század első felében volt ugyan néhány sikeres iparvállalat-alapítás – például a Renner-család réz- és ércüzeme, vagy Seltenhofer Frigyes harangöntő üzem, amely profilját sikeresen bővítette tűzoltó-berendezések és szivattyúk készítésével –, azonban a 19. század második felében a felhalmozott tőkéjükből a soproni kereskedő polgárok helyben

¹⁶ Szulovszky János: A magyarországi városok életvilága a foglalkozások tükrében 1892-ben. Századok 155. (2021) 2. sz. 317–352.

¹⁷ Szulovszky János: A magyarországi városállomány 1892-ben. Történeti Földrajzi Közlemények 4. (2016). 3-4. sz. 75–86.

¹⁸ Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Budapest, 1988. 17–18.; Szála Erzsébet: A soproni iparfejlődés kultúrtörténeti hatásai a 19. század második felében. In: A természettudományok, a technika és az orvoslás a milléniümtől a millicentenáriumig (az 1996. évi ankét anyaga). Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből Budapest, 1997. 56.

¹⁹ Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914). Soproni Szemle 39. (1985) 2. sz. 130.

²⁰ Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése i. m. 146.

nem alapítottak jelentős üzemet vagy gyárat,²¹ s a város vezetése a külhonból érkezett vállalkozók helyi gyáralapítási törekvéseit sem pártolta. Így Sopron gazdasági potenciálja nemhogy erősödött volna, hanem gyengült, s Győrrel ellentétben²² nem lett számottevő gyáripara. A századforduló iparszerkezete is tükrözi ezt.

Bár az 1900. évi népszámlálás tanúsága szerint huszonegy ipaüzővel gyarapodott a ruházati iparban dolgozók létszáma, az összes iparoshoz viszonyítva 1,4 %-kal csökkent az arányuk az előző évmetszethez képest. A második továbbra is az élelmezési és élvezeti ipar, kismértékű (0,6 %-os) visszaeséssel. Szerény (0,8 %-os) növekedéssel megőrizték harmadik helyüket a szállodás-, vendéglős- és kávésiparban dolgozók (11,8 %). Tovább nőtt a vas- és fémipar részesedése (7,1-ről 9,9 %-ra), míg az ötödik helyét 0,1 %-os csökkenéssel továbbra is megtartotta az építőipar. A gépgyártás 2 %-kal, a sokszorosító- és műipar 1 %-kal növelte az arányát.

Foglalkozáscsoport	Iparüzők	Arány (%)
Vas- és fémipar	376	9,9
Gép- és hajógyártás	142	3,7
Kő-, föld-, agyag- és üvegegyipar	272	7,2
Fa- és csontipar	195	5,1
Bőr-, sörté-, szőr- és tollipar	50	1,3
Fonó- és szövőipar	83	2,2
Ruházati ipar	1130	29,7
Papírosipar	24	0,6
Élelmezési és élvezeti ipar	547	14,4
Vegyészeti ipar	53	1,4
Építőipar	354	9,3
Sokszorosító- és műipar	124	3,3
Szállodás-, vendéglős- és kávésipar	449	11,8

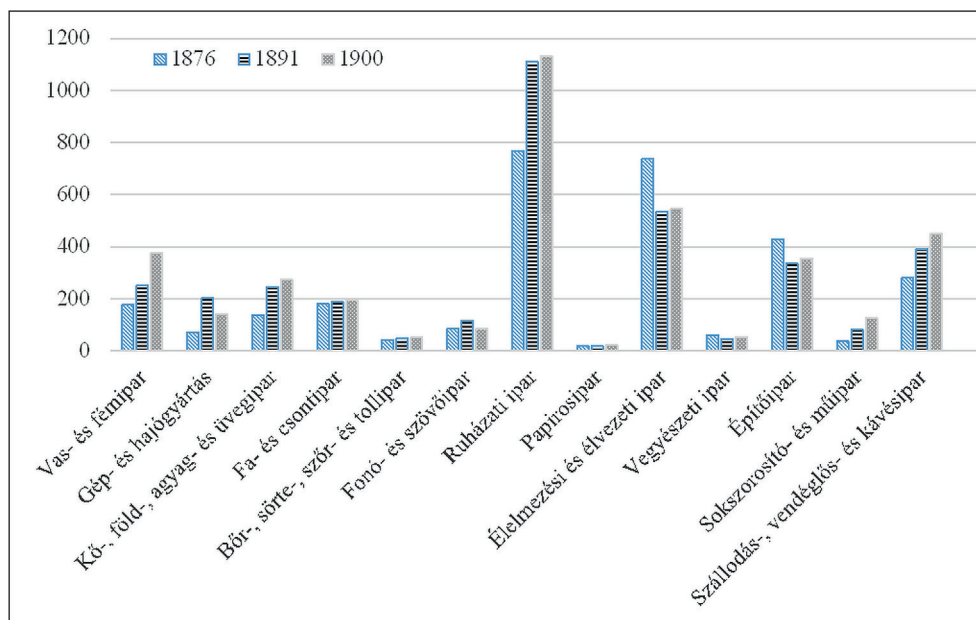
3. táblázat. Az ipari foglalkozáscsoportok aránya 1900-ban

Forrás: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása 2. k. A népesség foglalkozása községenként. Magyar Statisztikai Közlemények Ú.s. 2. k. Bp., 1904. 50-51*.*

Ha a három évmetszet adatainak diagramját megnézzük (1. ábra), szembevetve a ruházati és az élelmezési iparok tradicionális viszonyokat tükröző, változatlanul meglehetősen magas részesedése, s a gazdasági modernitást jelző vas- és fémipar, gépgyártás és a vegyipar ellenében. Figyelemre méltó, bár Sopron élénk társadalmi és kulturális életét

²¹ Horváth Zoltán: Idegen (külföldi) tőkések gyáralapítási kísérletei Sopronban 1918 előtt. Soproni Szemle 42. (1988) 3. sz. 194.

²² Vö. Szulovszky János: Győr kisipara i. m.

1. ábra. Az iparúzők számának alakulása foglalkozáscsoportonként 1876 és 1900 között

ismerve nem meglepő, a sokszorosító- és műiparban, valamint a szállodás, vendéglős- és kávéiparban dolgozók számának folyamatos növekedése.

Sopron súlyának lassú, de egyértelműen csökkenő tendenciáját jelzi Beluszky Pál 1900-ra vonatkozó városhierarchiájának a rangsora is. Igaz, csak egy hellyel került lejjebb, s még mindig elismerésre méltó teljesítmény a 12. pozíció. Beluszky Pál és Gál Zoltán egyik közös tanulmányában ekként jellemezte Sopront: „a századelőn közvetlenül követte a rangsorban a regionális központokat, maga is rendelkezett regionális intézményekkel – az igazgatási típusú intézmények terén felül is multa pl. Aradot és Brassót, hasonló pozícióra tett szert, mint Győr, ám a gazdasági tevékenység terén nem ütötte meg a regionális szintet”.²³ Sokatmondó, hogy a jelen felől a múlthoz közelítő geográfus szerzőpáros már Győrhöz méri Sopron századfordulós teljesítményét, noha az akkor még csak szorosan a nyomában, a 14. helyen állt a városhierarchiában.²⁴ Ám ezen túlmenően az is a lejtmenetre utalt, hogy a teljes értékű fejlett megyeszékhelyek közül 1900-ban már Miskolc és Székesfehérvár is megelőzte, amelyek pár évvel korábban még mögötte voltak.

²³ Beluszky Pál – Győri Róbert: Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században.) *Tér és Társadalom* 18. (2004) 1. sz. 18.

²⁴ 1910-ben Győr már a hiányos funkciójú regionális központok sorába emelkedve a 9. a magyarországi városok rangsorában (Budapestet nem számítva), míg Sopron maradt a 12. helyen, s a teljeskörű funkciókkal bíró megyeközpontok sorában. Beluszky Pál: Magyarország településállománya, településhálózata. In: *Uő* (szerk.): Magyarország történeti földrajza II. kötet. Budapest–Pécs, 2008. 314.